

“ЭНЕ ТИЛИ – ЭЛДИН РУХИЙ ӨНУГҮҮСҮНҮН ӨЗГӨЧӨ ФАКТОРУ”

Я. А. Коменский

РОДНОЙ ЯЗЫК – ОСОБЫЙ ФАКТОР ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ НАРОДА

Я. А. Коменский

“LANGUAGE IS A SPECIAL FACTOR IN THE SPIRITUAL DEVELOPMENT OF THE PEOPLE”

Y. A. Komensky

Аннотация: Макалада элдик педагогиканын башатын түзгөн эне тилдин тарбиялоо процессиндеги мааниси каралды.

Түйүндүү сөздөр: эне тили, элдик педагогика, макалдар, улут, тарбия, элдик оозеки чыгармачылык, ырлар.

Аннотация: В статье рассматриваются составляющие основы родного языка в процессе воспитания.

Ключевые слова: родной язык, народная педагогика, пословицы, национальность, воспитание, устное народное творчество, стихи.

Abstract: This article is considering the basic process of education of the native language.

Key words: native language, pedagogy, proverbs, nations, education, national oral tradition, song.

Учурда Республикабыздагы ЖОЖдордо жана мектептерде билим берүүнүн сапатын жакшыртуу максатында анын мазмунун мезгил талабына ылайык кайра иштеп чыгууга өзгөчө көңүл бурулууда. Ушул эле максатта түрдүү багыттагы эл аралык долбоорлордун тажрыйбалары да кеңири жайылтылууда. Бул долбоорлор билим берүүнүн дүйнөлүк тажрыйбаларына таянуу менен илимий педагогикага негизделген. Ал эми бүгүнкү күндө чыныгы улуттун патриотун тарбиялоодо илимий педагогика элдик педагогиканын үлгүлөрүнө таянат. Улуттун өзгөчөлүгү келечек муундун тарбиясынан чагылып турат эмеспи. Эгерде биз тарбия берип жаткан баланын жүрүш-турушунда, кебинде ж.б. дүйнө таанымында улуттук өзгөчөлүк байкалып турбаса, бул улуу муундун ата-бабадан келе жаткан таалим-тарбиясын, каада-салтын, тилин келечек муунга жетишердик деңгээлде өткөрүп бере албай жатканыбыздын айкын далили болуп эсептелет.

Анда учурда биз тарбиялап жаткан келечек муунда улуттук өзгөчөлүк канчалык деңгээлде байкалып турат? Канткенде бул өңүттө келечек муундун алдындагы милдет, парзыбызды аткарууну жакшыртабыз деген суроо туулат. Мындай кезде билим берүүнүн жана тарбиялоонун улуттук нарк-насилинин өзгөчөлүгүнө, эзелтен келе жаткан элдик тажрыйбага кайрылуунун зарылдыгы жөнүндө илимпоз А. Ж. Муратов: “Ааламдашуу процессинин мурда болуп көрбөгөндөй тездеши бизди улуттук баалуулуктарга, артта калган дөөлөттөргө кайрылууга мажбур кылууда, ал эми мына ушундай кезде кыргыз улутун улут катары саясий партиялар, диний агымдар, эл аралык донор уюмдар куткарбайт, дагы да болсо куткаруучу күч – элдин кылымдар бою колдонулуп келген таалим-тарбиялык салттары”, - деп белгилейт [1]. Ал эми элдик педагогиканын башаты эне тилде [2]. Анткени кылымдарды карытып келе жаткан элдик нарк дөөлөттөрүбүз муундан-муунга байланыштын эң мыкты каражаты болгон тил аркылуу берилип келе жатат. Орустун улуу педагогу жаштарды адеп-ахлакка, туулган жерин, өз элин, анын салттарын, маданиятын жана тарыхын кадырлоого тарбиялоонун эң таасирдүү каражаты катары элдик поэзияга бөтөнчө зор маани берген. “Эне тилин өздөштүргөндө, - деп жазган К.Д.Ушинский, - бала бир гана сөздөрдү, алардын айкашын, өзгөрүшүн гана эмес, сан жеткис көп түшүнүктөрдү, түрдүү нерселерге

болгон көз караштарды, көптөгөн ойлорду, сезимдерди, көркөм образдарды, тилдин логикасы менен философиясын да өздөштүрөт. Болгондо да жеңил жана тез өздөштүрөт... Элдик улуу педагог - эне тил деген мына ушундай..." [3]. Ошондой эле эне тилин элдин руханий өнүгүшүнүн өзгөчө фактору катары белгилеген улуу педагог Я. А. Каменский өзүнүн илимий жоболорун негиздөөдө анын таяныч башаты катары макал-лакаптарга кайрылган. Бизге келип жеткен руханий баалуулуктарды келечек муунга өткөрүп берүүдө өткөндүн мурасы болгон эне тилибиздин бүгүнкү күндөгү абалына саресеп салсак көңүл кубанарлык эмес экендиги жалпыга маалым. Анткени тилибиз мамлекеттик макам алган 30 жылдын ичинде бир топ алгылыктуу иштер жүргүзүлүп жаткан менен элдин калың катмарында тилибиздин тазалыгы сакталбай келе жаткандыгы өкүндүрөт. Учурда заман талабына ылайык балдарга жаштайынан англис, кытай ж.б. бөтөн тилдерди эне тил менен катар үйрөтүү, аларга жаштардын тартылуусу болуп көрбөгөндөй тездик менен өнүгүүдө. Дээрлик көпчүлүгүбүз англис тилдик багыттагы (уклондогу) мектептерди тандап жүрүп балдарыбызды бере баштадык. Муну менен эле катар диний багыттагы окуу жайларда араб жана түрк тилдерине басым жасалууда. Биз мындан балдарыбызга башка тил үйрөтүү туура эмес дегенден алыспыз. Канчалык көп тил билсең, ошончо дил билесиң деген накыл кеп бар элибизде. Бирок башка элдин тилин, маданиятын үйрөнүү менен эне тилибизге, элдик маданиятыбызга басым жасалбай калып жаткандыгы өкүндүрөт. Кезинде советтик билим берүүнүн саясатынан улам тилибиз орус тилинин таасиринен арылбай, мүчүлүштүктөргө учурап келсе, учурда азыркы үйрөнүлүп жаткан тилдердин да кедергиси тийип жаткандыгы байкалат. Тактап айтканда, рухий байлыктын жана интеллектуалдуу тажрыйбанын дайыма сакталып жана үзгүлтүксүз өнүгүп туруусу, ириде, муундар ортосундагы кабылдоочулуктун болушуна тыгыз байланыштуу. Азыркы күндө бул процесс коомдук турмуштун бүткүл чөйрөсүн өзүнө камтып, өнүгүүнүн өткөн жолуна, элибиздин карт тарыхына, маданияты менен каада-салтына, рухий мурастарына жана педагогикалык ойлоруна объективдүү баа берүүнү, аларга жаңыча мамиле жасоо менен учурга ылайык пайдаланууну талап кылып отурат.

Бүгүнкү күндөгү өткөөл мезгилде келечек муундарды улуттук өзгөчөлүгүбүзгө жат таасирлерден сактап, элдик педагогиканын негизинде тарбиялоону энелердин бешик ырынан, бала бакчалардан баштоо өзгөчө мааниге ээ. Анткени балдардын организми ар кандай сырткы терс таасирлерге, ооруларга туруштук берүүсү үчүн вакциналар берилип, иммунитетти көтөрүү үчүн түрдүү витаминдер иштелип чыккан сыяктуу эле, башка элдин тилин, салтын үйрөнүүдө жан дүйнөсүндө жардылыктын пайда болбоосу үчүн чыныгы элинин тарыхый, маданий баалуулуктарына баа берип, сыймыктана ала турган атуулдарды тарбиялоо да дал мына ушундай “вакциналарга” муктаж эмеспи. Баланын кулагы жаштайынан жомок, жаңылмач, элдик оюн, эмгек ырларынын мукам үндөрүнө каныгып, жан дүйнөсү эне тилиндеги баалуулуктарга сугарылбаса, кийин бул керемет дөөлөттөргө кайтаруунун өзү кыйынга турары талашсыз. Сөз өнөрүн аздектеген улуу таланттардын өмүр таржымалына саресеп салсак (маселен, Т. Сатылганов, А.С. Пушкин ж.б.), дээрлик көпчүлүгүндө бала кезинен чоң адамдардан уккан жомок, ырлардын таасири чоң экендиги баса белгиленет. Учурда айыл жерлериндеги бала бакчаларды эсепке албаганда шаар жерлериндеги бала бакчаларда тарбиялоо дээрлик орус тилинде жүргүзүлүп келет. Бала кезден “Бекбекей” ырын укпаган баладан эртең кантип элдик ырларды жатка бил деп талап коё алабыз. Ал эми бул өткөн доордогу интернационалдык нуктагы тарбиялоонун саркындысынан али да болсо арыла албай келе жаткандыгыбыздын таасири экендигинен кабар берип турат.

Улуу педагог Я. А. Каменский: “Өз тилин билип, кадырлап сүйө билген эл гана башка улуттар менен атаандашып жашап калат”, - деп жазат. Эне тилибизге, андагы сөз күчүнүн өзгөчөлүгүнө болгон мамиле солгун тартып бара жаткандыгы бул – ачуу чындык. Айтар оюн таамай айта алган, кебинде элдик макал-лакаптарды, акылман-ойчулдардын айткандарын маселдетип сүйлөгөн окуучу же студентти чанда гана кездештиребиз. Элибизде сөз, анын таасирине өзгөчө көңүл бурулуп келген. Сөз баккан таланттар акын, ырчы, ойчул

деп өзгөчө сый-урмат менен каралган. «Көз жетпегенге сөз жетет», «Өнөр алды кызыл тил» сыяктуу макалдарда эзелтеден сөз күчүнө өзгөчө көңүл бөлүнгөнүн көрсөтүп турат. Ушул эле сөздүн керемет күчүнүн инсандын калыптануусундагы ролу улуу “Манас” эпосунда Бай Жакып бала Манасты Ошпурга табыштап берерде: «Сөөгү бышып катыксын, сөз айтууга жатыксын», - деп айткан сөзүндө көрүнүп турат. Эзелтен элибизде жазуу, сызуусу жок мезгилде да куюлушкан саптарга бай ыр түрмөктөрү оозеки түрдө эл ичинде сакталып муундан муунга өтүп, улам мезгил өткөн сайын бул мурастар толукталып, сакталып эл ичинен чыккан акындар, ырчылар тарабынан өнүгүп келген. Элибиздин маданиятын өнүктүрүүдө, этнопедагогикасын байытууда акындардын ролу өтө чоң болгон. Уруу-уруктун, элдин, улуттун өнүгүшүнө, түздөн-түз таасир эткен, ошол уруу-уруктун, элдин өкүлдөрү тарабынан түзүлгөн педагогикалык ойлору, салттары ар кандай доорлордо тазаланып, ашыкча нерселери алынып, кошумчалары кошулуп, биздин күндөргө жетти. Мына ошонун ичинде кыргыз этнопедагогикасы да башка улуттардын элдик таалим-тарбиялоо салттары жан дүйнөлүк педагогика илиминин тажрыйбалары, табылгалары менен тутумдашуу түйүнүнө кез келди. Ушундай тарыхый кездешүүнүн азыркы чечүүчү этабында биздин элдин инсанды тарбиялоодо кандай позитивдүү традициялары бар экендиги, алардын кайсыларын дүйнөлүк педагогикалык оң көрүнүштөргө кошууга мүмкүн экендиги - азыркы учурдун актуалдуу маселелеринин бири. Кыргыз акындары тарабынан иштелип чыккан, эл ичине жайылтылып, практикалык күчкө ээ болгон, муундан-муундарга өткөрүлүү менен эл турмушунда апробацияланган жана алардын чыгармачылыгынын системасында олуттуу мааниге ээ болгон таалим-тарбиялоо тууралуу ойлордун өзгөчө мааниси бар. Анткени акындар – кыргыз коомунда прогрессивдүү ойлорду алып жүрүүчүлөр, элдик наркты таратуучулар, калкты жакшы жакка үгүттөөчүлөр, оң жана терс көрүнүштөргө карата эстетикалык идеалды, табитти жаратуучулар, акыры жалпы калктын бала бакчасы, мектеби, университети болгон. Кыргыз турмушунда бир дагы чоң мааракелер: аш-тойлор, өлүк узатуулар, каада-салттар, учурашуулар, коштошуулар, баталар, шайлоолор, ж.б. иш-чаралар элдик акындардын катышуусусуз өткөн эмес. Демек, акындар эл турмушунун өзөгүн түзүп, жаштарды тарбиялоодо чоң роль ойношкон [4]. Белгилүү болгондой, кыргыз элинин оозеки чыгармаларында, жомоктору менен макалдарында, акындар поэзиясында адамды тарбиялоо, билимдүү кылууга толук мүмкүн болгон элдик бай тажрыйбалар камтылган. Бул боюнча Г. Н. Волков “Элдик оозеки чыгармачылык элдик педагогиканын тереңинде жаткан элдин акыл-күчүн, анын адептик идеяларын алып жүрүүчү каражат болуп саналат”, - деген пикирин айткан [5].

Демек, улуттун улут катары калыптануусунда эне тилин [6], маданиятын сактап, келечек муунга өткөрүп берүүдө тарбиялоону этномаданий бөтөнчөлүктөр менен айкалыштыруу келечек муундун өзүнө таандык руханий маданиятынан ажырап калбай, тилин, дилин баалоо менен дүйнөлүк цивилизацияга тең тайлашып билим алуусуна өбөлгө түзүлөт.

Адабияттар:

1. Калдыбаева А. Т. (2009). Эл акындар чыгармаларындагы этнопедагогикалык идеялар. Бишкек.
2. DeGraff, M. (2018). Linguistics' role in the right to education, *Science*, Vol. 360, Issue 6388, pp. 502, <http://DOI:10.1126/science.aat5532>
3. He, A.E. (2012). Systematic use of mother tongue as learning/teaching resources in target language instruction, *Multilingual Education* 2, 1, p.15. <https://doi.org/10.1186/2191-5059-2-1>
4. Vala, J. (2011). Exact research on the reception of poetry, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 29, Pages 520-527, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.11.270>
5. Волков Г. Н. (1974). Этнопедагогика. Чебоксары.
6. Муратов А. Ж. (2011). Кыргыз эл педагогикасы: табияты, таралышы жана тарыхы. Бишкек. Турар.